

KELET-KÖZÉP-EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG AGRÁRGAZDASÁGA AZ EURÓPAI UNIÓHOZ VALÓ CSATLAKOZÁS ELŐTT¹

(The Agriculture of Central Europe and Hungary Before the
Accession to the European Union)

BUDAY-SÁNTHA ATTILA

Az Európai Unióhoz való csatlakozás idejének közeledtével az EU-n belül – főleg Ausztriában – egyre inkább felerősödnek azok a hangok, amelyek a csatlakozás idejének későbbi időpontra halasztását, és a mezőgazdaságnak nyújtott támogatások (kompenzációk) – a belépők számára hátrányos módon – egyenlőtlen elosztását szorgalmazzák. A tanulmány arra kíván rámutatni, hogy a belépők esetében nem egy homogén agrártérségről van szó, hanem eltérő adottságú országokról. A felmerülő problémákat országonként kell vizsgálni és kezelni. A gazdaság fejlődése, az élet-színvonal növelése nemcsak a veszélyesnek tartott munkaerőmozgást fékezni, de a növekvő belső fogyasztás az élelmiszer feleslegek kialakulását is megakadályozná.

Eltűzött veszélyek

Hosszú előkészítő időszak után ebben az évben megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások négy kelet-közép-európai (Lengyelország, Csehország, Magyarország, Szlovénia) és egy balti térségben elhelyezkedő országgal (Észtország). Ezzel egyidejűleg felerősödtek az EU-n belül azok a tiltakozások és félelmek, amelyek ezen országok csatlakozásának várható negatív következményeit hangsúlyozzák.

Ezek közül a legfontosabbak a következők:

- A belépő országok gazdasági elmaradottsága következtében ezeknek az országoknak a felzárkóztatási igénye elvonja a fejlesztési forrásokat az eddig ebben részesülő EU-n belüli területektől.
- A munkajövedelmek nagymértékű eltérése olyan volumenű munkaerőmozgást indít el keletről nyugati irányba, melynek következményei a jelenlegi tagországokban alig lesznek kezelhetőek.
- A csatlakozó országok nagy agrárpotenciálja egy kínálati többletet fog eredményezni, mely az EU túltermelési válságát tovább mélyíti.

A közép-európai országok csatlakozási folyamatát hosszú távú politikai érdekek határozzák meg, így a felmerülő kérdésekre adandó válaszok is attól függően kerülnek megfogalmazásra. Előljáróban azonban ki kell hangsúlyoznunk, hogy az EU és a NATO bővítése a kölcsönös szükségszerűség, az előnyök és a hátrányok, a várható költségek és a haszon együttes mérlegelése alapján valósul meg. Európa két integráló politikai és gazdasági tényezője Oroszország és az Európai Unió. A szovjet birodalom szétesésével a két nagy rendszer közötti kis államok politikai és gaz-

dasági vákuumba kerültek, amit az EU-val kötött társulási egyezmények enyhítettek, de nem szüntettek meg. A régió politikai és gazdasági bizonytalansága mindig destabilizáló hatású lesz Európa egészére nézve, részben a belülről feszítő gazdasági gondok miatt, részben pedig azért, mert a nagyhatalmi ambíciók viszonylag kis kockázattal járó játékerévé válhatnak. A politikai stabilizáció megteremtése tehát összeurópai érdek. Az élesedő globális gazdasági versenyben az európai belső piac bővítése a kontinens jövőbeli versenyképességének az alapvető feltétele. Kelet-Közép-Európa és Kelet-Európa gazdasági jelentőségét az EU számára jól bizonyítja az a tény, hogy 1997-ben az EU export többletének 83%-át az ebbe a térségbe irányuló kereskedelemben érte el. Nem is szólva arról a jelentős mezőgazdasági termék és élelmiszer exportról, amely a kilencvenes években az EU fölös készleteit vezette le, sokszor azon az áron, hogy tovább növelte a gazdasági átmenetben lévő országok gazdasági válságát. Így ebben a térségben a gazdasági fejlődés felgyorsítása egyben az EU gazdasági fejlődésének is egy fontos kritériuma. Más oldalról viszont igaz az, hogy a közép- és kelet-európai államoknak az EU politikai és gazdasági rendszeréhez való integrálódása nélkül egyszerűen nincs lehetőségük egy tartós gazdasági fejlődésre, és a fejlett államokhoz való felzárkózásra.

A népességnek a fejlett államok felé irányuló, tehát nyugati irányú mozgása világtendencia. Ez a fejlődési szakadék növekedése következtében még világszinten megoldhatatlan gondot jelent, de Európában éppen a társult országok fejlődésének a felgyorsításával lehetne azt minimálisra csökkenteni. Az emberek többsége ragaszkodik a szülőhelyéhez és csak szélsőséges esetekben hajlandó azt elhagyni.

A csatlakozás ellenzőinek az egyik döntő érve a várható agrár túltermelés kérdése. Ezzel kapcsolatban három megjegyzést szeretnék előljáróban tenni.

- 1) A földrajzi közelség és szorosabb együttműködés miatt az osztrákok és a németek érthetik meg igazán, hogy bár a csatlakozó országok körét földrajzilag és politikailag egységes térségként kezelik, itt teljesen más természeti adottságú, termelési szerkezetű országokról van szó.
- 2) A társult tíz ország agrártermelésében – a jelentős termelés-csökkenés ellenére – bekövetkező időszakos túltermelés az életszínvonal drasztikus visszaesésének a következménye, amelynek javulása esetén a jelenlegi élelmiszer feleslegek jelentős része rögtön eltűnne.
- 3) Az EU és a tíz ország között kötött társulási egyezménynek egyértelmű nyertese az Európai Unió. Egyedül Magyarország tudta megőrizni jelentős mértékben a mezőgazdasági exporttöbbletét, bár ott is az export és import aránya az 1989 évi 6:1-ről 3:1-re csökkent. Kis mértékű exporttöbblet tud még felmutatni Bulgária. A többi ország nettó élelmiszerimportőr.

A csatlakozásra kijelölt öt volt szocialista ország közül a legnagyobb bizonytalansággal a lengyel mezőgazdaság helyzete ítélni lehet, mert az a szétaprózott birtokszerkezet, a tökehiány és a mezőgazdasági túlnépesedés (népesség 27%-a a mezőgazdaságból él) miatt mindig a lehetőségeinek határa alatt teljesített. Jelentősebb fejlesztés esetén elsősorban tej- és tejtermék, marhahús, sertéshús, cukor, burgonya és bizonyos zöldség- és gyümölcsfélék (pl. alma, bogyósok stb.) esetében lehetne jelentős exportőr. Csehország a mezőgazdasági termelés számára kedvezőtlen adott-

ságai miatt, magas fogyasztási szint mellett élelmiszer importra szorul. Jelentősebb exportra elsősorban tej- és tejtermék, marhahús, cukor, sörárpa és komló esetében nyílik lehetősége. A szlovén mezőgazdaság sem képes fedezni a belső fogyasztást, exportra elsősorban tej és tejtermékek, bor és baromfihús kerülhet. Magyarország agrárpotenciálja jelenleg 50-60%-ban van csak kihasználva. A piactól függően búza, kukorica (állatlétszámtól függ), sertés- és baromfihús, valamint napraforgómag és olaj, bor, zöldség- és gyümölcs terén produkálhat jelentősebb volumenű exportot. A társult európai országok közül Szlovákia nagy mezőgazdasági többlettekkel területi adottságai miatt sem rendelkezhet, többlete búzából, sertéshúsból, burgonyából képződhet. Románia rendkívül alacsony technológiai színvonala miatt kukoricából és napraforgómagból és -olajból, borból, valamint élőjuhából rendelkezhet felesleggel. Bulgária esetében a termelés a klasszikus kertészeti termékek, a szőlő, a bor, a zöldség és a gyümölcsfélék, valamint a dohány esetében haladja meg a belső keresletet. Az egyetlen balti állam, az eddig nem említett Észtország tej- és tejtermék felesleggel rendelkezik. Összefoglalóan az öt csatlakozni kívánó ország esetében piaci feszültséget a tej- és tejtermék, a marhahús és sertéshús, valamint az alma kínálatának növekedése okozhat, de ez is nagymértékben attól függ, hogy a belső fogyasztás hogyan alakul.

A magyar agrárgazdaság a csatlakozás előtt

A magyar mezőgazdaság az 1989-ben kezdődő átszervezése óta tartós válságban van. Ennek okai részben külső, részben pedig belső tényezőkben kereshetők. A külső okok között elsőként a keleti piacok elvesztését kell megemlíteni, amelyet a zöldség- és konzerv-, a szőlő-, bor-, valamint a sertéshús- és baromfihús-termelés azóta sem tudott kiheverni. A belső okok között is első helyre kell tenni az életszínvonal drasztikus csökkenését (a magyar népesség ma a hetvenes éveknek megfelelő életszínvonalon él), amely a fogyasztás 15-20%-os visszaesésével járt (1. táblázat). Alapvetően ez az oka annak, hogy bármely, a termelés növelésére irányuló kísérlet kereslet hiányában piaci zavarokat okoz. A belső okok között kell megemlíteni a részben nyugati ösztönzésre végrehajtott privatizációt, amely a kb. 2,4 millió 3-4 ha-os tulajdonossal átláthatatlan földtulajdoni viszonyokat hozott létre és szinte alig átlátható agrárpiacon teremtett, ahol a rosszul felszerelt, gyakran képzetlen termelők nagy tömege jelent meg.

1. TÁBLÁZAT

*Az egy főre jutó éves fogyasztás (kg)
(Yearly Consumption per Person in Kilogrammes)*

Megnevezés	1986-90	1991-95	1995	1997
Húsfélék	77,2	68,5	63,1	60,0
Ebből: sertéshús	42,1	32,5	27,4	25,0
Tej- és tejtermék	188,0	149,4	133,4	136,0
Tojás	19,6	18,9	16,7	16,2
Gyümölcs	74,5	69,7	58,3	-

Forrás: A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban. Budapest, FM. 1997. 13. o.

A kialakult állapot sok tekintetben hasonlít az I. világháború utáni helyzethez, amikor a belső és külső piacvesztés és a modernizációt gátló tőkehiány együtt okozott gondokat. Tulajdonképpen ezzel, valamint a korábbi évtizedekben az ágazatnak a térség országai közül kiemelkedő színvonalával, kifejezett exportőr jellegével magyarázható, hogy a termelés visszaesése a régióban a legnagyobb volt (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT

*A mezőgazdasági termelés volumenének alakulása (1988-1995)
(The Change in Agricultural Production Between 1988 and 1995)*

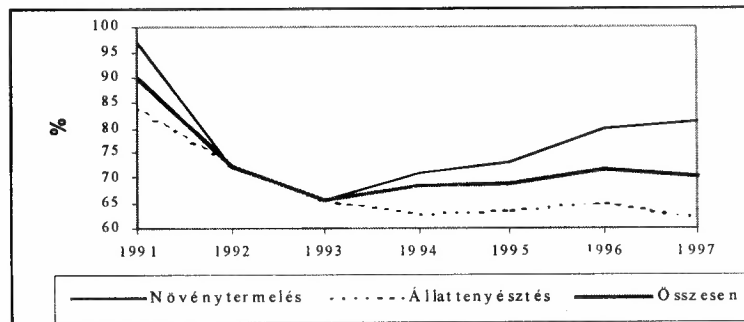
Ország	%-os viszonyszám
Szlovénia	100,8
Lengyelország	92,0
Cseh Köztársaság	77,3
Bulgária	76,7
Szlovák Köztársaság	70,0
Magyarország	63,2
Észtország	56,5
Litvánia	46,4
Lettország	45,5

Forrás: OECD; Benet Iván: Rendszerváltás és agrárgazdaság. Magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1997. 172. o.

A nagyobb gond, hogy a kialakult stagnáló állapotból a mezőgazdaság nem tudott kikerülni. Az utóbbi négy évben ugyan a növénytermesztés hozamai a csapadékosabb időjárás hatására növekedtek, de a növekedés megalapozottságának hiányát mutatja, hogy a műtrágya hatóanyag felhasználás 1991 óta nem éri el 1 ha-ra vetítve az 50 kg-ot. Ennek a hatása egyébként a minőség romlásában meg is mutatkozott. Az állattenyésztés viszont a baromfiús termelés kis mértékű növekedését leszámítva rendkívül alacsony szinten stagnál (1. ábra, 3. és 4. táblázat).

1. ÁBRA

*A mezőgazdasági termékek bruttó termelése (1986-1990-es évek átlaga=100)
(The Production of Agricultural Goods, 100 = Yearly Average Production Between 1986 and 1990)*

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv. 1997. Budapest, KSH. 1998. 176. o.

3. TÁBLÁZAT

Fontosabb növények termésmennyisége és termésátlaga
(The Overall Production of Major Plants and Their Average Production per Acre)

Megnevezés	Összes hozam (1000 t)				Átlaghozam kg/ha			
	1986-90	1991-95	1997	Ausztria 1996	1986-90	1991-95	1997	Ausztria 1996
Búza	6214	4380	5270	1301	4880	4250	4210	5010
Kukorica	6225	4981	6811	1474	5630	4410	6440	7670
Gabona összesen	14282	11455	13723	4476	-	-		-
Napraforgó	745	741	545	-	2030	1750	1669	-
Cukorrépa	4513	3705	3756	2890	38400	31450	37970	-

Forrás: Tények és adatok a mezőgazdaságról és a falusi életkörülményekről. Budapest, KSH. 1997. 30. o.; Magyar Statisztikai Zsebkönyv '97 Budapest, KSH. 1998. 177. o.

4. TÁBLÁZAT

Állatállomány létszáma és termelése
(The Total Number of Life Animals)

Megnevezés	Mértékegység	1986-90	1991-95	1997	Ausztria 1997
Szarvasmarha	ezer db	1650	1083	871	2198
Ebből: tehén	ezer db	658	468	414 ^{xxx}	820 ^{xx}
Sertés	ezer db	8178	5149	4931	3680
Ebből: anyakoca	ezer db	658	424	379 ^{xxx}	381
Juh	ezer db	2165	1347	858	384
Tyúkállomány	ezer db	55093	33582	30983	-
Vágóállat összesen:	ezer t	2273	1604	1466	-
Tehéntej összesen:	millió l	2748	2094	1854	3200 ^{xx}
1 tehénre jutó tejtermelés	l/db	-	4935 ^x	4852	4429

^x1990 ^{xx}1995 ^{xxx}1996

Forrás: Tények és adatok a mezőgazdaságról és a falusi életkörülményekről. Budapest, KSH. 1997. 31-32. o.; Ausztria állatállománya. Agrár Európa. 1998. 3., 4.; Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv. Budapest, KSH. 1997.

A termelés stagnálása, a lehetőségekhez képest rendkívül alacsony színvonalra megnehezíti a csatlakozási tárgyalásokat, mert ezt a termelési szintet nem lehet bázisként elfogadni. Ez azt jelentené, hogy a belső fogyasztás növekedése esetén tejet, tojást, húst, gyümölcsöt kellene importálni, miközben a magyar földek bevetetlenül állnának, illetve a falusiak jelentős része munkanélküli lenne. Ezért a tárgyalások során tejből, marhahúsból, cukorból a hazai ellátási szintet kell megcélózni, ez az EU piacait nem zavarná. Az ország adottságai a gabona- és az olajosmag termelésre, valamint szőlő, gyümölcs- és zöldségtermelésre kiválóak. A gabona 50%-át kitevő kukoricából, napraforgómagból, csonthéjas- és bogyós gyümölcsökből, minőségi borból az EU nem önellátó, így a termés az Unión belül elhelyezhető, a megjelenő többletermés nem okoz piaci zavart. A búzatermelés pedig olyan minőség előállítására képes, amelyhez hasonló az Európai Unió tagállamaiban nem

érhető el. A sertés- és a baromfihús termelés alakulását az ágazat korszerűsítésének üteme határozza meg, hosszú ideig nem remélhető, hogy a termelés a nyolcvanas évek színvonalát eléri.

A magyar mezőgazdaság jövőorientált fejlődési pályára állítása egyszerre feltételezi a földtulajdon és a bérleti viszonyok rendezését, a társult gazdálkodás támogatását, valamint a piaci viszonyok rendezését és a tőkeellátottság javítását. A történelem kerekét nem lehet visszaforgatni. A jövő egyértelműen a nagyméretű, hatékony, integrált termelést folytató gazdaságoké.

Ez nem ideológiai kérdés, ez a versenyképesség kérdése. Mindaddig, amíg a magyar politika ezt nem vállalja fel, versenyképes termelésre képes mezőgazdaság sem alakulhat ki. Ez az a kérdés, amivel az EU-nak is szembe kell néznie. Nem a magyar mezőgazdaság jelent az EU parasztságára veszélyt, hanem az újabb WTO megállapodás következtében élesedő verseny, amely az észak- és dél-amerikai, Ausztrál és új-zélandi versenyt fogja növelni.

A magyar mezőgazdaság a termelésének kb. 1/3-át képes exportálni. Ez nem haladja meg az EU jelenlegi importjának 2-3%-át. Így tehát magyar export dömpingtől nem kell tartani. Sokkal inkább veszélyes lesz az EU-ra és Magyarországra nézve is, ha nem tudja a mezőgazdasági termelését korszerűsíteni, és hatékonyabbá tenni a tengeren túli versennyel szemben.

Magyarország a föld kérdését leszámítva nem kíván semmi agrár kedvezményt. Célja, hogy tiszta versenyviszonyok közé kerüljön. A földkérdésben a derogációt is csak az tenné szükségessé, hogy a válság miatt a földek olyan mértékben elértektelenedtek, hogy a földpiac szabaddá tétele spekulációs célú földvásárlásokat eredményezne. Nem fogadható el viszont az, hogy a kompenzációt ne terjesszék ki a magyar mezőgazdaságra, mert az olyan mértékű jövedelemtorzulást okozna, hogy a hegy tetején jövedelmezőbb lenne termelni, mint a termékeny síkságon.

Az EU érdeke, hogy Magyarországon lezajlódjon egy földkoncentráció, és ezzel csökkenjen az életképtelen kisgazdaságok száma. További érdeke, hogy csökkenjen a mezőgazdasági terület. Ezt egy intenzív erdősítéssel, kb. 700 ezer ha beerdősítésével lehetne elérni. További önérdékű támogatást jelentene a területek egy részén az extenzívebb állattartás fejlesztése (pl. juh, kecske, húsló, szarvasmarha stb.), többcélú víztározók létesítésének a támogatása. Elsősorban ezek azok a területek, amelyeket célszerű lenne az Európai Uniónak még a csatlakozás előtt határozottan támogatni, mert úgy biztosítana munkahelyeket és helyi jövedelmet, hogy az a versenyző termékek területén nem jelentene piaci többletkínálatot. Itt természetesen ismét előtérbe kerülhet az az ellenérv, hogy a kelet-közép-európai országok, így Magyarország csatlakozása mennyi fejlesztési forrást köt le. Erre csak azt felelhetjük, hogy a történelemben nincs sok példa arra, hogy egy gazdaságilag fejletlenebb és fejlettebb régió kapcsolatából ne a fejlettebb húzna nagyobb hasznot. Az átmeneti zavarok is nagymértékben mérsékelhetők, ha az egyes országokkal kapcsolatos kérdéseket külön-külön, és nem együttesen vizsgálják és próbálják meg a feszült-ségmenteket kezelni.

Jegyzet

¹ A tanulmány az OTKA T16201 nyilvántartási számú pályázat támogatásával készült.

Irodalom

A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban. (1997) Budapest, Földművelésügyi Minisztérium.

Ausztria állatállománya (1998) – *AgrárEurópa*. 3., 4.

Benet I. (1997) *Rendszerváltás és agrárgazdaság. A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Inotai A. (1998) *Magyarország, az Európai Unió és a 10 társult ország közötti külkereskedelem jellemzői és új irányzatai.* 1989–1997. Budapest, OMF, MTA Világgazdasági Kutató Intézete.

Magyar Statisztikai Zsebkönyv '97. (1998) Budapest, KSH.

Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv (1997) Budapest, KSH.

Tények és adatok a mezőgazdaságról és a falusi életkörülményekről. (1997) Budapest, KSH.

Varga Gy. (1998) *Tárgyalások, súlypontok. – Magyar Mezőgazdaság.* 29.

THE AGRICULTURE OF CENTRAL EUROPE AND HUNGARY BEFORE THE ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

ATTILA BUDAY-SÁNTHA

As the date of the EU accession approaches, one can more and more often hear opinions within the EU – and especially in Austria – that the date of the accession should be postponed to a later date, and that agricultural assistance (compensations) should be unequally distributed – to the detriment of the newly joining countries. The essay draws the attention to the fact that the accession countries do not make a homogeneous agrarian region, they are countries with different endowments. The emerging problems should be examined and tackled separately in the individual countries. The development of the economy and the raise in the living standards would not only slow down the movement of labour (which is considered as a danger), but the increase of domestic consumption would also prevent the production of food surplus.